

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ПОЗАКЛАСНОЇ РОБОТИ З ЛІТЕРАТУРНО ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Постановка проблеми. У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ столітті зазначено, що одним із завдань української системи освіти є «розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, їх підтримка, формування навичок самоосвіти й самореалізації особистості» [1]. Розвиток творчих здібностей школярів є однією з центральних проблем у педагогічній науці, оскільки прогрес суспільства передбачає постійне оновлення знань, долавання стереотипів і вироблення нових, нестандартних, часто несподіваних ідей, оригінальних підходів і способів їх утілення. Одним з головних педагогічних завдань за цих умов постає раннє виявлення, навчання та виховання обдарованих і талановитих дітей, що пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях.

Однак, освітня робота з обдарованими учнями в умовах уроку обмежена, оскільки досить складно розробляти завдання з урахуванням підготовки, інтересів, розумових можливостей кожної дитини. Тому ця діяльність повніше реалізується в позакласній роботі.

На сучасному етапі при організації позакласної роботи з обдарованими дітьми в системі шкільної літературної освіти виникає чимало проблем. Найголовнішими причинами цього є такі:

- перевантаженість шкільних програм;
- зниження інтересу сучасної молоді до книги;
- захоплення школярів телебаченням, відеопродукцією, комп'ютерними іграми та Інтернетом, зокрема соціальними мережами;
- загальне зниження культурного рівня (підлітки перестали відвідувати театральні вистави, виставки живопису та концерти живої музики);
- відсутність свідомої мотиваційної спрямованості учня на навчання відповідно впливає на його успішність, тому у свій дозвіллений час вони прямують не до бібліотек, театрів, концертних зал, а до комп'ютерних салонів;
- ускладнень при організації позакласної роботи додають також і деякі праці вчених, у яких використовується лише поняття «позашкільна робота» і не згадується зовсім — «позакласна робота». Такий підхід негативно впливає на навчання, бо вносить невизначеність і безсистемність у навчально-виховний процес і ускладнює його.

За таких умов обдаровані учні почувають себе некомфортно. Тому зростає значущість та необхідність досліджень, спрямованих на усунення вищезазначених суперечностей шкільної літературної освіти, вивчення сутності обдарованості особистості, визначення підходів і педагогічних умов її розвитку не лише на уроках, а й у позакласній діяльності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемі виявлення й розвитку обдарованих школярів присвячено низку психолого-педагогічних студій С. Рубінштейна, Дж. Гілфорда, Дж. Фріман; Ж. Брюно, Р. Малві, Л. Назарета, Р. Пажеса, Ж. Террас'є, І. Рензуллі, а також М. Бургіна, Л. Коваль, М. Лейтеса, В. Моляко, Л. Попової, А. Савенкова, В. Чудновського, Н. Шумакової та ін.

Питання розвитку креативних здібностей учнів, особливості їх формування в навчальній і позанавчальній діяльності вивчалися Р. Грановською, В. Дружиніним, Б. Коссовим, С. Мірошник, В. Моляко, О. Леонтьєвим, В. Рибалко та ін.

Аналіз наукових джерел вказує на те, що позакласній роботі, як складовій

професійно-педагогічної діяльності, приділяли увагу О. Абдулліна, Ю. Бабанський, В. Лозова, Л. Кондрашова, О. Куцевол, Г. Троцько та ін. Проте недостатньо досліджена проблема організації позакласної роботи з літератури з урахуванням особистісно зорієнтованої освітньої парадигми.

Мета статті — з'ясувати сучасні підходи до організації позакласної роботи з обдарованими старшокласниками в системі літературної освіти в середній ланці загальноосвітньої школи.

Результати дослідження. Реформування освіти детермінує принципово нову якість навчання і виховання підростаючого покоління, здатного до самоосвіти, самопізнання, осмисленого визначення подальшого життєвого шляху. Ключова позиція в цьому процесі належить особистості вчителя, у професійній діяльності якого проведення уроків невіддільне від позакласної роботи з предмета, що забезпечує безперервність та гуманізацію навчання, розвиває творчі здібності школярів.

Більшість учених (Ю. Гільбух, О. Ковальов, В. М'ясищев, М. Лейтес, Ф. Клікс, В. Колвейт, Г. Нойнер, К. Перлет, В. Сієрвальд, К. Хеллер), досліджуючи цю проблему, відзначали, що обдарованість — особливий вид творчих здібностей, який дозволяє досягати високих результатів у певній сфері діяльності.

Зокрема, дослідження Дж. Гілфорда трактують обдарованість як таку, що передбачає оригінальність (здібність продукувати ситуації, незвичність відповідей, рішень, нестандартність), семантичну гнучкість (здібність виділяти функції об'єкта й пропонувати різноманітні способи його використання), образну адаптивну гнучкість (здібність змінювати форму об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості) і семантичну стихійну гнучкість (здібність знаходити різноманітні ідеї у відносно обмеженій ситуації).

Значний педагогічний вплив на розвиток креативних якостей школярів має позакласна робота. Усе це вимагає нових науково обґрунтованих підходів до її організації з обдарованими дітьми.

По-перше, різноманітні види позакласної роботи з української літератури сприяють більш різнобічному розкриттю індивідуальних здібностей дитини, які далеко не завжди проявляються на уроках. Це пояснюється багатьма причинами, а саме: позакласна робота, на відміну від навчальної, нерегламентована часом, вона характеризується відсутністю оцінювання учнів, нерегламентованим спілкуванням суб'єктів навчально-виховного процесу між собою, свободою вибору змісту, форм, засобів, методів позакласної роботи, добровільністю участі.

По-друге, беручи участь у різних видах позакласної роботи з української літератури, діти збагачують особистий досвід, літературні знання, а також удосконалюють уже набуті вміння та навички.

По-третє, різноманітна позакласна робота сприяє розвитку спільного інтересу в учнів до словесної творчості, а також підвищує їхню пізнавальну активність та інтелект.

По-четверте, цілеспрямоване і вміле використання вчителем різноманітних форм позакласної роботи допомагає школярам подолати суперечності між «Я»-ідеалом і «Я»-реальністю. Тобто дасть можливість для усвідомлення свого реального місця у світі.

У методичній літературі позакласна робота вважається тим дієвим засобом, який мобілізує учнів на пошук знань, допомагає повніше задовольнити їхні інтереси, створити гарантію успіху й озброїти елементами самопізнання, необхідність яких вимагається темпами розвитку науково-технічного прогресу.

На думку М. Фіцули, позакласна робота — це «різноманітна освітня й виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи» [5, с. 333].

Вітчизняна та зарубіжна навчально-виховна практика свідчить, що позакласна робота розширює можливості щодо формування творчої особистості підлітка, сприяє його самовизначенню в особистісній, соціокуль-турній, професійній сферах, залученню його до

різних видів творчої діяльності, позитивному ставленню до загальнолюдських цінностей, розвитку емоційної сфери. Саме позакласна робота допомагає педагогам вивчити потенційні можливості та інтереси школярів, допомогти реалізувати їх, створює сприятливі можливості для налагодження міжособистісних стосунків у колективі тощо. Так, адже саме в підлітковому віці відбувається формування цінностей, поглядів на суспільство, мораль, норми поведінки. Психологами доведено, що підлітковий вік характеризується потенційною можливістю дослідження навколишнього світу й себе в ньому. Інтелектуальний потенціал у цей період уже аналогічний інтелекту дорослої людини.

В. Роменець, досліджуючи психологію творчості дітей підліткового віку, вказує на такі їхні риси, як бажання самостійності у формуванні індивідуальності, прагнення до пошуку ситуації з метою випробування себе в гострому вчинкові, передчуття глибокого, а не поверхового смислу реальності, справжності, а також здатність «роздвоювати» предмет на річ і на її уявлюване значення [4, с. 177].

Наразі в педагогічній науці виразно схарактеризовано такі підходи до організації навчально-виховного процесу: **творчий, проблемний, культурологічний, особистісно зорієнтований та індивідуально-диференційований**.

Творчий підхід характеризується вмінням учителя залучити учнів до активного інтелектуального пошуку, створювати і впроваджувати в технологію навчання нові методи й прийоми, моделювати навчальні ситуації й активно діяти в нестандартних умовах.

Проблемний підхід до організації різних форм позакласної роботи забезпечує створення таких умов, у яких учні обмінюються думками, сперечаються, доводять істинність своїх суджень. У процесі цих дискусій під час зіткнення різних позицій формуються переконання, розвиваються навички системного розгляду літературних фактів, явищ, різних ситуацій у їх взаємозв'язку та взаємозумовленості, відшліфовуються комунікативні вміння та навички, стилі й манери спілкування. Школярі, які зіткнулися з різноманітним причинно-наслідковим зв'язком, глибоко усвідомивши їх, здобувають вправність в аналізі літературних явищ, установку на активний теоретико-пізнавальний і практичний пошук комунікативних засобів вирішення ситуацій. Запровадження в практику позакласної роботи зі школярами дискусій, бесід проблемного характеру, диспутів сприяє появі в підлітків прагнення задовольняти свої пізнавальні й виховні потреби в процесі самоосвіти й самовиховання.

Культурологічний підхід націлює на розгляд освіти як підсистеми культури, механізму культурогенезу. Його теоретичною основою є філософські розвідки М. Бахтіна, у яких розуміння культури інтерпретується як «діалог у великому часі культури», спілкування культур. Результатом взаємодії культури й освіти стає поява нового типу суб'єкта культури, особистості, яка здатна не тільки ефективно діяти в рамках існуючої культурної реальності, а і створювати культурні програми майбутнього; має автономну рефлексивну свідомість, здатність до самоорганізації; визнає як домінуючі цінності свободу і вибір; сприймає культурну конвергенцію та діалог культур.

Державний стандарт базової і повної середньої освіти, крім вивчення художніх текстів в історико-літературному контексті та застосування на уроках літературознавчих понять, націлює словесників на викладання літератури з урахуванням розвитку культури.

Науковці О. Ніколенко та О. Куцевол визначають такі засади культурологічного підходу необхідні під час вивчення художнього твору:

- знання етапів (періодів) історії світової культури, їх своєрідності та значення для духовного розвитку людства;
- урахування зв'язків філософії з видами мистецтва, зокрема й літературою;
- з'ясування значення міфології та релігійних традицій для розвитку літератури й мистецтва, ролі міфологізму у творчості митців;
- визначення типу художньої свідомості та її відображення у творах певних епох;

- вивчення діалогу культур, його впливу на літературний процес та мистецтво;
- розуміння специфіки видів мистецтв та взаємозв'язків між ними;
- дослідження зв'язків літературних напрямів, течій, стилів з естетичними пошуками в інших видах мистецтв;
- розуміння національної специфіки культур різних країн та їх відображення в художніх творах;
- розкриття значення окремих митців в історії культури, їх роль у культурному поступі країни та людства [2, с. 33].

Основними напрямками викладання літератури з погляду культурологічного підходу є:

- включення культурологічних знань і зв'язків у процес вивчення літературного твору;
- організація діалогової діяльності учнів.

В організації навчально-виховної діяльності старшокласників мають домінувати евристичні (частково-пошукові) та проблемно-пошукові методи.

При здійсненні культурологічного підходу такі діалогічні форми навчання, як рольові ігри, лекція, семінар, «Мозкова атака» та дискусія активізують розумову діяльність обдарованих школярів, сприяють зацікавленню творами української літератури, розвивають логіку та критичність мислення, мовленнєві вміння й навички, допомагають висловити власну позицію щодо прочитаного.

Підготовка шкільною молоддю різноманітних видів дослідження (читацьких, біографічних, художніх, бібліографічних, краєзнавчих, історичних, мистецтвознавчих, перекладознавчих, літературознавчих) сприяє розвитку необхідних читацьких умінь і навичок, пробуджує інтерес до аналітичної роботи з літературним текстом. Серед видів навчальної діяльності, що впливають на розвиток пошукових умінь і навичок учнів, доцільно вказати на такі: складання бібліографії до теми дослідження; збір матеріалу та його обробка; складання плану дослідження, визначення його мети, завдань та гіпотези; підготовка рефератів, доповідей і повідомлень проблемно-дискусійного та компаративного характеру; написання робіт на конкурс МАН.

У процесі вивчення літератури з погляду культурологічного підходу в обдарованих школярів формуються такі вміння:

- знаходити в художньому творі відбиток традицій народу;
- знаходити й характеризувати історико-культурні факти, відображені в літературних творах;
- знаходити й оцінювати проблеми, характерні для конкретної історичної епохи;
- аналізувати «вічні» духовні проблеми й образи, відображені в літературному творі;
- використовувати культурологічний коментар до літературного твору для збагачення своїх фонових знань;
- використовувати різноманітні джерела інформації для збагачення культурологічних знань (довідкову, енциклопедичну літературу, засоби масової інформації, музеї, бібліотеки);
- складати історико-культурний коментар до літературного твору, використовуючи різноманітні джерела інформації.

На *індивідуально-диференційованому та особистісно зорієнтованому підході* у навчально-виховному процесі акцентують увагу І. Бех, Ю. Красовицький, В. Рибалка, М. Якиманська та ін.

Проблема розвитку творчої особистості з погляду розвитку її якостей та створення психолого-педагогічних умов для здійснення *особистісно зорієнтованого підходу* до реалізації творчого потенціалу в умовах педагогічного процесу висвітлена в наукових працях В. Рибалки [3]. Учений намагається створити цілісну модель креативної

особистості, що базується на класифікації здатності особистості до творчої діяльності певного профілю, пропонує шляхи реорганізації навчально-виховної роботи з учнями, удосконалення індивідуальної самостійної творчої діяльності здібних, обдарованих підлітків на основі психологізації навчального процесу.

Позакласна робота дає змогу реалізовувати *диференційований підхід* до навчання й виховання школярів при збереженні єдиного й обов'язкового навчального плану. *Індивідуальний підхід* до організації навчально-виховного процесу полягає у створенні певної системи дій і ставлення викладача до учня. Він не лише сприяє підвищенню якості знань школярів, а й активізує їхню пізнавальну діяльність. Такий підхід має забезпечити використання методів, що впливають на окрему особистість з урахуванням її особливостей і можливостей, створення умов, у яких кожен індивід почувається комфортно в колективі, із задоволенням іде на заняття, активно працює, засвоює знання, набуває вмінь та навичок, виконує творчі завдання, розв'язує проблемні ситуації, є учасником пошуку, не об'єктом, а суб'єктом навчання, партнером учителя, отримує задоволення від навчання.

Отже, обдарований учень потребує такого навчання, яке забезпечувало б розвиток її творчого мислення, самостійності й активності в навчальній діяльності, уміння набувати нові для себе знання, а не заучування чужих висновків, слів і думок. Тому основними ознаками педагогічних підходів, орієнтованих на роботу з обдарованими школярами під час позакласної роботи, є саме ускладнення змісту навчального матеріалу; збільшення обсягу теоретичного матеріалу; виконання підлітками індивідуальних завдань; упровадження науково-дослідницької, пошукової, експериментальної, проектної діяльності; підвищення рівня самостійної роботи; створення умов для реалізації природних обдарувань особистості.

Висновок. Позакласна діяльність обдарованих школярів більшою мірою, ніж урочна, має можливості орієнтуватись на власні індивідуально-творчі інтереси особистості, які достатньо загальні та разом з тим достатньо конкретні для того, щоб утворити цільову функцію оптимізації навчально-виховного процесу.

Тому складна та багатоаспектна проблема організації позакласної роботи з обдарованими учнями у форматі шкільної літературної освіти потребує якісних нововведень на рівні теорії та практики. Ряд науковців сходяться на тому, що всі численні підходи до організації навчально-виховного процесу, по суті, декларують гуманістичні цілі та реалізують особистісно орієнтовану парадигму освіти, тобто різними шляхами досягають освітньої мети.

Література:

1. Національна доктрина розвитку освіти // II Всеукраїнський з'їзд працівників освіти. — К., 2002. — С. 137-155.
2. Куцевол О. М. Культурологічний аналіз / О. М. Куцевол, О. М. Ніколенко // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України — 2006. — № 6. — С. 33.
3. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посібник / В. В. Рибалка. — К. : ІЗМН, 1996. — 236 с.
4. Роменець В. А. Психологія творчості / В. А. Роменець. — К. : Либідь, 2001. — 288 с.
5. Фіцула М. Педагогіка : навч. посібник / М. Фіцула. — К. : Академія, 2002. — 528 с.

У статті окреслюються проблеми та розглядаються сучасні підходи організації позакласної роботи з обдарованими підлітками в системі літературної освіти загальноосвітньої школи.

Ключові слова: позакласна робота, обдаровані діти, літературна освіта, підходи організації навчально-виховного процесу.

В статье очерчиваются проблемы и рассматриваются современные подходы к организации внеклассной работы с одаренными подростками в системе литературного образования общеобразовательной школы.

Ключевые слова: внеклассная работа, одаренные дети, литературное образование, подходы к организации учебно-воспитательного процесса.

The article deals with the problems and the modern approaches of organization of out-of-class activity with gifted children in the system of literary education at secondary school.

Key words: out-of-class activity, gifted children, literary education, approaches of organization of education.